

Галина СТУПНИЦЬКА,
м. Дрогобич

ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ МОДИФІКАЦІЇ КОМЕДІЙНОГО ЖАНРУ НА ЗЛАМІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено спробу висвітлення генологічних домінант комедії кінця ХІХ – початку ХХ століть у типологічному ключі. З'ясовано особливості комедійного жанру, характерні прийоми побудови, завдяки яким досягається художньо-естетична цілість тогочасної комедії. Окреслено об'єктивне змалювання достовірної реальності в естетичній структурі комедійного жанру кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Ключові слова: комедія, жанр, художні засоби і прийоми, домінанти характеротворення, комізм, герой, образ.

Stupnytska H. Stylistic Modifications of Comedy at the Turn of the 19th and 20th Centuries: Comparative Aspect. The article presents an attempt to analyze the genological features of comedy in a typological key. The author investigates the peculiarities of a comedy genre, as well as typical means of composition contributing to artistic-aesthetic integrity of the comedy at that time. Objective portrayal of verisimilar reality is outlined in the aesthetic structure of comedy genre at the end of the XIXth – the beginning of the XXth century.

Key words: comedy, genre, artistic means and devices, dominant ideas of character-drawing, comicalness, hero, image.

Ступницька Г. Художественно-стилевые модификации комедийного жанра на рубеже ХІХ – ХХ вв.: компаративный аспект. В статье предпринята попытка раскрыть генологические доминанты комедии конца ХІХ – начала ХХ веков в типологическом ключе. Выявлены особенности комедийного жанра, характерные приемы построения, благодаря которым достигается художественно-эстетическая целостность тогдашней комедии. Определено объективное изображение достоверной реальности в эстетической структуре комедийного жанра конца ХІХ – начала ХХ веков.

Ключевые слова: комедия, жанр, методы и приемы, доминанты построения характеров, комизм, герой, образ.

Постановка проблеми. У драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століть жанр комедії вирізняється характерними особливостями форми

© Ступницька Г. Художньо-стильові модифікації комедійного жанру на зламі ХІХ – початку ХХ століть: компаративний аспект

й змісту. Як у споріднених, так і неспоріднених літературних системах генологічну парадигму драматичного твору з комедійним сюжетом у вказаний період визначає передусім його естетична функція. У її вимірах у комедіях О. Вайлда (1854 – 1900), Б. Шоу (1856 – 1950), Д. Голсворсі (1867 – 1933), В. С. Моема (1874 – 1965), з одного боку, та І. Карпенка-Карого (1845 – 1907), М. Кропивницького (1840 – 1910), М. Старицького (1840 – 1904), Панаса Мирного (1849 – 1920), І. Франка (1856 – 1916), В. Винниченка (1880 – 1951) – з іншого, присутнє значення мають гумористична, жартівлива, іронічна, кумедна, пародійна, карикатурна, курйозна, гротескна, інвективна, саркастична емоційна спрямованість. Комедії властиві такі прийоми побудови, завдяки яким досягається її художньо-естетична цілість. Весела п'єса, за слухним визначенням А. Ткаченка, – «жанр драми, в якому дія, характери, ситуації постають у смішних формах, а конфлікти здебільшого закінчуються щасливо» [4, 105]. Ці ознаки, у свою чергу, організовують композицію комедійного твору. Йдеться про домінуючі риси, що об'єднують необхідні для створення художнього цілого прийоми та засоби гумору та сатири.

Аналіз досліджень. Художньо-стильовим модифікаціям комедійного жанру присвячено ґрунтовні літературознавчі розвідки В. Вишинського, М. Зимомрі, Р. Кирчіва, П. Летнянчина, Н. Малюгіної, І. Пільгука, В. Сахновського-Панкєєва, С. Хороба. Водночас варто наголосити: попри змістовні дослідження жанру комедії, в сучасному українському літературознавстві особливо актуальними залишаються компаративні аспекти цієї проблематики.

Мета статті полягає у висвітленні художньо-стильових модифікацій комедійного жанру на зламі ХІХ – початку ХХ століть крізь призму типологічного зіставлення.

Виклад основного матеріалу. Істотним композиційним складником комедійного твору є інтрига. Вона – доцільний жанровий компонент як у п'єсах «Комедія помилок» (1592) В. Шекспіра, «Кохання, честь і влада» (1623) П. Кальдерона де ла Барки, «Кумедні манірніці» (1659) Ж.-Б. Мольєра, так і в комедіях «Як важливо бути серйозним» (1895) О. Вайлда, «Серцеїд» (1893) Б. Шоу, «Сто тисяч» (1889) І. Карпенка-Карого, «За двома зайцями» (1883) М. Старицького, «По ревізії» (1881) М. Кропивницького. Ці твори насичені пригодами, авантюрами, витівками, помилками дійових осіб, що виносить на перший план розважальні моменти. Вчинки персонажів, пов'язані з ризиком, непевним успіхом в залицянні та коханні, вигадками з метою обману і збагачення, постають тут чинниками подієвої організації. Її осердя

– заплутана інтрига, що проявляється в раптових збігах обставин, несподіваних і напружених сюжетних поворотах, бурхливих і дотепних зіткненнях мотивів, прихованих намірах, складній дії.

Характерною прикметою комедійного жанру на зламі XIX – початку XX століть є веселий оптимізм. Домінанта життєрадісного світосприйняття у творах О. Вайлда, Б. Шоу, Д. Голсворсі, В. С. Моєма, І. Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького відтінює доброзичливість, душевну втіху «Я-особи», її віру у краще майбутнє. Увіражені фактори стрижневі для проведення межі між тогочасною комедією та трагедією. У цьому зв'язку справедливим постає наступне твердження Г. Образцової: «Сучасна трагедія не може бути оптимістичною. Трагедія сприймається як жанр безпросвітно похмурий з початку і до кінця. Трагедія не бачить шляху в майбутнє. Вона не знає, не шукає способів подолання трагічних зіткнень у сучасності, цим вона не намагається з'ясувати причини життєвих трагічних суперечностей, оскільки ці суперечності зображуються як непереборні, нездоланні раз і назавжди. Трагедія лише констатує безвихідь, і цим робить свою справу» [3, 235].

Для поезики комедії на межі XIX – XX століть властива розмитість жанрових меж. Це спричинено органічним сплавом комічного і трагічного світосприйняття та світорозуміння. Окреслена жанрова трансформація зумовлена новаціями тогочасного художнього мислення. Їхні параметри з проекцією на генологічну дефініцію п'єси порубіжної епохи слушно обґрунтовує В. Вишинський. Дослідник стверджує, що «жанрове визначення твору посутньо відображає новий тип ідейно-емоційної оцінки літературної доби, якій притаманний специфічний синтез трагічного та драматичного» [1, 85].

Комедії «Ідеальний чоловік» (1895) О. Вайлда, «Людина та надлюдина» Б. Шоу (1901), «Хазяїн» (1900) І. Карпенка-Карого, «Мамаша» (1903) М. Кропивницького, «Учитель» (1894) І. Франка нерозривно поєднують зображення кумедного з виакцентуванням злободенних суспільних проблем. Драматурги висвітлювали у комічному ракурсі змістове коло мотивів, на яких вони робили акцент у їхніх драмах і трагедіях. Основна предметна сфера роздумів письменників пов'язана з темами духовної самотності особистості, тогочасних соціально-етичних катаклізмів, дискредитації моральних цінностей, становища жінок у суспільстві, спадкових хвороб, влади грошей. Естетична полярність, антитетичні принципи відтворення образної картини світу визначають широкий ареал асоціацій і значень, перебіг конфліктів, що виникають з полярних прагнень дійових осіб.

Діалогічне та монологічне мовлення на сторінках комедій «Як важливо бути серйозним» О. Вайлда, «Зброя й людина» Б. Шоу, «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого, «Мамаша» М. Кропивницького, «Майстер Чирняк» І. Франка, «Молода кров» В. Винниченка вирізняється багатством епітетів і метафор. Завдяки притаманній алегоричності воно справляє потужний комічний вплив. Водночас на широке публічне обговорення виносилися суперечливі й спірні питання. Йдеться про дискусійну спрямованість, полемічний характер, увиразнення парадоксальних фактів, що доводять помилковість звичайних уявлень, марнославство сучасного суспільства. Перманентною метою тогочасних комедійних творів є асоціативне переосмислення усталених поглядів на сутність суспільних моделей. Звідси – свідоме порушення логічних зв'язків, що ініційоване задля створення гумористичного ефекту та підпорядковане основним тенденціям часу.

Мірилом комічного у творах О. Вайлда, Б. Шоу, Д. Голсворсі, В. С. Моема, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого є неперехідність загальнолюдського у сміховій культурі англійського та українського народів. Комедіографи порубіжної доби протиставляли бундючності, себелюбству, байдужості, брехні гуманістичні моральні ідеали. Гумористична простота і природність знайшли оригінальні вияви у художніх методах письменників. Спільним для митців є зацікавлення впливом радості, нестримних веселоців, фривольних і дотепних жартів на життя та душу людини.

Художню структуру комедійного жанру на зламі ХІХ – початку ХХ століть визначають чітко окреслена ідейність, позитивна спрямованість, всебічне зацікавлення повсякденністю, пізнавально-аналітичні моделі характеротворення. Прагнення до максимальної правдоподібності сформувало діапазон індивідуальних рис літературних характерів. Цей факт переконливо обґрунтував Г.-Е. Лессінг: «Характери для поета мають бути значно святішими, ніж факти. По-перше, коли характери будуть строго витримані, то факти, оскільки вони є наслідком їх, самі собою можуть відбутись майже тільки так, як відбулись. Навпаки, однакові факти можуть впливати з різних характерів. По-друге, повчальні не самі факти, а усвідомлення того, що певні характери за певних умов звичайно ведуть і мають вести до певних вчинків або фактів» [5, 117].

О. Вайлд, Б. Шоу, Д. Голсворсі, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький фокусували увагу на процесі зміни духовних потреб, сприйняття та розуміння навколишнього, властивих їхньому сучаснику. Такі образи, як Джон Ворзінг, Алджернон Монкріфф, Артур Горінг,

капітан Блюнчі, Райна Петкова, Джон Теннер, Іван Барильченко, Степан Крамарюк, Надежда Хилько, виявляють алогізми звичного та повсякденного в житті, з гумором та іронією сміються над недолугістю регламентованих стереотипів. Ці постаті втілюють духовне здоров'я власного народу. У своїй духовній шляхетності згадані літературні персонажі відображають домінуючі ознаки національного характеру, протистоять моральній розбещеності, самозакоханості, честолюбству, суєтності гендлярської частини суспільства.

Хитромудрі вчинки, витівки, дотепи центральних дійових осіб на сторінках комедій «Як важливо бути серйозним», «Ідеальний чоловік», «Зброя й людина», «Людина та надлюдина», «Житейське море», «Супротивні течії» увиразнюють спрямованість художніх зацікавлень комедіографів порубіжної доби. У цих творах автори прагнули за допомогою витонченої іронії висловити насмішку проти тих, хто приховує обличчя під маскою серйозності, щоб приховати свою обмеженість. З одного боку, вчинки центральних персонажів п'єс О. Вайлда, Б. Шоу, Д. Голсворсі, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького стосовно недотримання загальноприйнятих норм поведінки можуть бентежити і вражати, а з іншого – вони об'єднані стрижневою віссю: іманентним неприйняттям неправди та несправедливості, висвітленням у комічному ракурсі абсурдності навколишнього світу.

Багатогранні моделі дійсності, достовірне змалювання людських радощів, тривог, утіх, сподівань, ілюзій істотно вплинули на структуру комедії кінця XIX – початку XX століть, її зовнішню і внутрішню форму. Звідси – розмаїття жанрових підвидів. У цьому контексті заслуговує на увагу аналіз В. Фройнда: «З огляду на структурні аспекти виявляються комедії ситуацій, типів, характерів, інтриг; при інтенціональному розгляді мова йде про суспільно-критичні, сатиричні, утопічні, зворушливі та виключно розважальні комедії» [6, 7]. Модифікація етики комедійного жанру була не менш глибокою, ніж зміни у жанрі трагедії. На прикладі драматургії Б. Шоу її виразно окреслює Г. Образцова: «Видозміна, змішування старих жанрів, народження нових жанрів, що немов відхилили взагалі будь-яке зовнішнє регламентування, – все це достатньою мірою характерно для реалістичної драми XX ст. в цілому і для колючої, гострої, щоразу в чомусь нової драми Бернарда Шоу. Засвоюючи і перероблюючи по суті все, що було зроблено до нього і при ньому, Шоу створював нові жанри, свої власні жанри. Жанрова складність, жанрове багатство і новаторство драматургічної творчості Шоу – яскравий доказ його ідейної активності та художньої сили» [3, 233]. Генологічна видозміна здійснювалась у напрямку пере-

ходу від комедії і фарсу до трагікомедії і трагіфарсу, від поверхневого та іноді примітивного гумору, жартів і насмішок до витонченої психологічної іронії. Мало місце також змішування жартівливого й зворушливого, комедійного, драматичного й трагедійного.

У процесі становлення комедійного жанру відбувалися динамічні зміни розуміння природи комічного. В історичному розвитку ця еволюція поглядів супроводжувалася переходом від творів з домінуванням елементарного комізму до серйозних комедій, що порушували важливі суспільні й моральні проблеми. У середньовічних фарсах, комедіях масок, інтермедіях переважали короткі сценки гумористичного характеру, легкий, жартівливий зміст із зовнішніми комічними ефектами. Комізм тут досягався грубуватими засобами, зовнішніми прийомами. У серйозних комедіях кінця XIX – початку XX століть більшу вагу мали іронічність авторської позиції, пародійний погляд, витончена сатира. Логіка зображеного у творах «Ідеальний чоловік» О. Вайлда, «Серцеїд» Б. Шоу, «Суєта» І. Карпенка-Карого, «Супротивні течії» М. Кропивницького, «Рябина» І. Франка зумовлена орієнтацією на тогочасного адресата, його світоглядні ідеали. Хоча окреслені твори насичені жартами, витівками і дотепами дійових осіб, вони органічно поєднували комічне й серйозне, моделювали контрастні рішення наболілих проблем. За принципом поєднання цих ґрунтовних компонентів «утверджувався гнучкий і багатоаспектний підхід до комедії як до вільного, розкутого і вельми різноликого жанру, персонажами та об'єктами сміху в якому можуть виступати будь-хто і будь-що: все і всі тут рівні й однаково безборонні перед сміхом» [4, 109].

Модифікація комедійного жанру на межі XIX – XX століть наповнює новим змістом тогочасні комедійні жанрові різновиди. Тому поділ комедійних творів О. Вайлда, Б. Шоу, Д. Голсворсі, В. С. Моєма, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого на комедії ситуацій і комедії характерів має умовний характер. Здебільшого тут ідеться про цілісне поєднання яскравих комічних становищ і рельєфних характерів. Цей сплав відображає літературні погляди тогочасних комедіографів на цілісність картини навколишнього світу, в якому все перебуває в тісному зв'язку. Звідси – відносність чіткого розмежування жанрових різновидів комедії кінця XIX – початку XX століття.

Варто наголосити: манери письма драматургів кінця XIX – початку XX століть характеризують як спільні, так і відмінні прийоми й засоби характеротворення. У центрі художнього зацікавлення О. Вайлда, Б. Шоу, Д. Голсворсі, В. С. Моєма, М. Старицького, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого перебувають не стільки негативні якості

характеру, непривабливі риси поведінки, внутрішня неповноцінність окремих людей, скільки творення позитивних почуттів, радісні емоції під час сприйняття комічного персонажа. Джерелом смішного на сторінках творів комедіографів порубіжної доби є контрастне змалювання характеру, гіперболізоване окреслення певної риси вдачі, нестримних почуттів, бурхливих пристрастей. Драматурги увиразнювали не повторні аспекти художнього образу, а комічний ефект, який він справляє.

Епоха кінця XIX – початку XX століть, як аргументовано підкреслив М. Зимомря, – «важливий етап в історії як англійської, так і української літератур, що характеризується розширенням їхніх ідейно-тематичних овидів» [2, 182]. Тематично-проблемні конструкції комедій О. Вайлда, Б. Шоу, Д. Голсворсі, М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого вирізняються не тільки своєю панорамністю, але й мають інтелектуально-аналітичне спрямування. Воно проявляється в тому, що п'єси драматургів містять оригінальну оцінку життєвих явищ із замаскованим підтекстом і відкритим фіналом. Особливу вагу з огляду на жанрологічні виміри тут має кінцівка, що стосується як змістових, так і формальних аспектів твору.

Висновки. Типовими для комедійного жанру є дидактичні мотиви. У десятому розділі «Про трагедію, комедію і трагікомедію» своєї теоретичної праці «Мистецтво поезії» (1705) Феофан Прокопович стверджував, що «комедія є віршований твір, який жартівливо й дотепно зображує в дії, так само як і в речах дійових осіб, громадську й особисту діяльність простого люду для повчання в житті і особливо для викриття поганих звичаїв людей» [5, 87]. Йдеться про встановлену традицію, що мала місце в комедіях «Мир», «Лісістрата», «Птахи» Аристофана, «Педро де Урдемалас» М. де Сервантеса, «Комедія помилок», «Приборкання норовливої» В. Шекспіра, «Кумедні манірниці», «Школа жінок», «Тартюф, або Ошуканець» Ж.-Б. Мольєра, «Севільський цирульник» П. Бомарше, «Москаль-чарівник» І. Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Ревізор» М. Гоголя. Названі твори змальовували кумедні аспекти людської природи, руйнували стереотипні суб'єктивні істини, в алегоричній формі утверджували можливість подолання духовного невігластва. Ці художні орієнтири, ідейні засади традиційної комедії продовжили комедіографи кінця XIX – початку XX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вишинський В. Гергарт Гауптман: жанрово-стильові особливості драми : монографія / Володимир Вишинський. – Дрогобич : Коло, 2006. – 174 с.
2. Зимомря М. Модельний світ особистості у драмах Бернарда Шоу, Івана Франка, Володимира Винниченка / Микола Зимомря // П. Летнянчин. Особистість у драмах Бернарда Шоу, Івана Франка, Володимира Винниченка : монографія. – Дрогобич : Сурма, 2007. – С. 181–185.
3. Образцова А. Г. Драматургический метод Бернарда Шоу / Анна Георгиевна Образцова. – М. : Наука, 1965. – 316 с.
4. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства / А. О. Ткаченко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.
5. Хрестоматія з теорії драми. Особливості драматургічного мистецтва в історичному розвитку. Від античних часів до початку XIX століття / [упоряд. та статті про авторів Петра Петровича Нестеровського]. – К. : Мистецтво, 1978. – 184 с.
6. Deutsche Komödien : vom Barock bis zur Gegenwart / Hrsg. von Winfried Freund. – München : Fink, 1995. – 314 s.

Статтю подано до редакції 15.10.2013 р.